

Materials d'estudi

Lloc: [Cursos IOC - Batxillerat](#)

Imprès per: Invitado

Curs: Història (autoformació IOC)

Data: divendres, 11 febrer 2022, 19:33

Llibre: Materials d'estudi

Descripció



Taula de continguts

1. El sistema polític de la Restauració

- 1.1. Militarisme i civilisme
- 1.2. La constitució de 1876
- 1.3. El torn de partits i el Pacte del Pardo

2. L'oposició política

- 2.1. La política catalana durant la Restauració
- 2.2. El republicanisme
- 2.3. El nacionalisme basc
- 2.4. Origen i evolució del moviment obrer

3. La demografia i la societat espanyoles al segle XIX

4. Economia espanyola i catalana al segle XIX

5. El desastre de 1898

- 5.1. La guerra a les colònies
- 5.2. La guerra entre Espanya i els Estats Units

6. El fracàs del Regeneracionisme. El Tancament de Caixes

7. Crisis i problemes del sistema de la Restauració

- 7.1. La divisió dels partits dinàstics
- 7.2. La guerra del Marroc
- 7.3. La Revolució des de d'alt, de Maura
- 7.4. La Setmana Tràgica
- 7.5. Les reformes liberals de Canalejas
- 7.6. Els regionalismes
- 7.7. La crisi de 1917
- 7.8. El desastre de Annual

8. La dictadura de Primo de Rivera

1. El sistema polític de la Restauració

Després de la breu experiència republicana (1873-1874) va començar l'etapa coneguda com la Restauració (1875-1923), que nosaltres estudiarem en dues parts separades: la primera abasta els decennis de creació i fortaleza de l'anomenat "sistema de la Restauració", fins al desastre de les guerres colonials de finals de segle (1875-1898). La segona part es la que ve marcada per la crisi i descomposició de dit sistema (1898-1923).

La Restauració s'inicia amb la tornada dels Borbons al tron d'Espanya, durant el regnat d'Alfonso XII. Com a tal sistema polític va ser implantat pel polític conservador Antonio Cánovas del Castillo. Es tractava d'un règim polític semblant al britànic: una monarquia parlamentària en què dos grans partits polítics, l'anomenat Partit Liberal Conservador (conservadors) i el Partit Liberal Fusionista (liberals), s'anaven tornant en el poder d'una manera pacífica.



Acudit gràfic sobre el general Martínez Campos i Alfons XII. Font: La Madeja 1875.

Però aquest règim, sancionat a la Constitució de 1876, era molt poc representatiu, ja que els partits republicans n'eren exclosos i, a més, les eleccions eren un gran frau, perquè el vot era controlat i fins i tot hi votaven els morts.

Aquest fet va provocar que sectors importants de la població no anessin a votar, i aquesta alta abstenció afavoria els interessos d'aquests dos grans partits. Així, podem dir que la Restauració va ser el sistema que van idear les classes dirigents per poder tenir una certa estabilitat política després d'un segle ple de conflictes socials, polítics i militars.

Per assolir aquesta estabilitat la Restauració va marginar els partits republicans i carlistes, i va exercir una forta repressió contra el partit socialista i el moviment obrer molt influït per l'anarquisme. A finals de la dècada de 1880, el govern del liberal Sagasta va introduir un seguit de lleis modernitzadores: dret civil (1889), introducció del jurat (1888), llei de sufragi universal (1890).

Al llarg de la Restauració, l'Església catòlica va tenir un tracte de favor i monopolitzava l'educació de les classes benestants. Paral·lelament naixia la Institución Libre de Enseñanza, de caràcter laic i modern.

Els anys 1893-1897 es van caracteritzar per una gran activitat del moviment obrer i per les accions terroristes fetes per anarquistes, a més de l'agitació al camp d'Andalusia.

Per saber-ne més:

1. Vídeo:



1.1. Militarisme i civilisme

Encara que el règim de la Restauració impulsat per Cánovas, i la constitució de 1876 tinguessin deficiències com a sistema liberal parlamentari, sobre tot a partir del moment en què es va imposar el rígid sistema del torn de partits, el fet es que havien suposat un pas positiu pel què fa a treure protagonisme als militars en la vida política.

L'ideal de Cánovas i Sagasta, el "civilisme" polític, on el protagonisme el tinien els responsables "civils" dels partits, i on la vida social estava regida per la constitució i les lleis. Això es contraposava al "militarisme" típic del regnat d'Isabel II, on el protagonisme de la vida política el tenien els caps l'exèrcit que havien dirigit els partits, la qual cosa donava peu a constants "pronunciaments" (cops d'estat) que alteraven les decisions del govern i impediien la normal representació del poble mitjançant les Corts.

Però amb la crisi del sistema de la Restauració, també aquest aspecte favorable es va corrompre. Els comandaments militars, humiliats per les derrotes a Cuba i Filipines van voler evitar les crítiques d'una bona part de la societat espanyola donant tota la culpa als polítics (quan ells eren també molt responsables del què havia passat) i exigint respecte al Rei, la bandera, Espanya i tot el que podia servir per justificar el seu paper com a defensors de la pàtria. Tant a Cuba com a la Península, oficials joves havien volgut imposar aquest respecte a cops de sabre quan es sentien ofesos, i el pitjor es que els comandaments rarament havien restablert la disciplina i la superioritat de la llei en front de la força.

Quan les desfetes es van repetir al Marroc això va portar a un enfrontament obert dels militars com a grup en front contra republicans, nacionalistes i, per suposat, socialistes i anarquistes. Aquest cop ja no es tractava de grups de militars conservadors o progressistes, com abans, enfrontats els uns amb els altres. Ara es presentaven com a representants de tot l'exèrcit, contra les febleses i les traïcions dels civils.

Per això van exigir que els delictes contra els cossos armats, la Pàtria i els seus símbols fossin jutjats pels tribunals militars (la Llei de Jurisdiccions) i fins i tot arribaran, més endavant, a crea Junes de Caps i Junes d'Oficials per defensar els seus interessos professionals i imposar-se a les Corts.

El fet es que la situació dels militars tampoc era envidiable en tots els casos. Espanya dedicava una part important del pressupost a l'exèrcit, però el cos d'oficials estava superpoblat. Mentre que els generals i coronels cobraven salaris molt alts, els capitans i tinents tenien dificultats per arribar a final de mes i sovint eren víctimes dels usurers, ja que els calien diners prestats per mantenir el seu suposat rang social. Les possibilitats d'ascens, a més, eren molt poques, ja que els rans superior estaven copats pels excedents de caps de les guerres colonials. Ho compensaven amb aquesta exigència de respecte social i amb l'abundant ma d'obra gratuïta disponible que eren els soldats de lleva. Aquests servien no només com a soldats sinó com a personal domèstic, perruquers, pintors, cambrers... dels superiors.

1.2. La constitució de 1876

La constitució de 1876 va ser la base legal del sistema canovista. La seva redacció va ser deliberadament ambígua, per a què els dos partits poguessin aplicar més endavant els seus programes sense haver de canviar continuament de constitució. Per això va ser una constitució de llarga vida, que estarà vigent fins el 1923.

Establia, com a tota constitució realment liberal, la divisió de poders.

- el poder legislatiu residia en les Corts i el rei
- el poder executiu residia en el rei i els seus ministres, però les ordres del rei no es podien portar endavant sense la signatura d'un dels ministres.
- el poder judicial resideix en els tribunals. Es reconeixien un gran nombre de drets. Aquest era l'aspecte més progressista d'una constitució bàsicament moderada.

Es declarava el catolicisme religió oficial de l'estat, i no es permetia el culte públic de les altres confessions.



Caricatura de Cánovas y Sagasta. Font: Revista El Loro

FONTS:

Web: [La constitución de 1876](#)

1.3. El torn de partits i el Pacte del Pardo

El torn pacífic dels dos grans partits del sistema en el poder executiu, era la base política del nou règim. Cánovas volia, abans que res, fer fora els militars de la política i posar fi a la inesgotable sèrie de cops d'estat que havien marcat fins aquell moment el segle XIX.

Els dos partits eren el Partit Liberal Conservador (conegut com a **Partit Conservador**), liderat per **Cánovas**, i el Partit Liberal Fusionista (o **Partit Liberal**), liderat per **Sagasta**. El primer partit, agrupava els polítics que havien donat suport a la restauració monàrquica d'Alfons XII, i representaven interessos fonamentalment oligàrquics i catòlics. El segon partit, aglutinava a l'oposició que acceptava el nou sistema però volia introduir canvis. Els dos partits no estaven d'acord en tot i inicialment va costar establir el consens entre ells, però la voluntat de mantenir-se al poder amb exclusió de tots els que rebutjaven la nova monarquia, va acabar per acostar-los.

El model de funcionament era la política anglesa. Es va establir un sistema electoral en districtes petits, amb una forta prima en diputats pel partit que aconseguís guanyar les eleccions, la qual cosa permetia obtenir fàcilment majories i que cada grup pogués fer la seva política mentre era al poder.

El Pacto del Pardo

El que va falsejar el caràcter liberal del sistema va ser **la mort del rei Alfonso XII**, que va desaparèixer amb només 28 anys, i va deixar la seva vídua, **la regent Maria Cristina**, embarassada d'un bebè que no se sabia si seria home o dona. Si naixia home li correspondria regnar i això suposava una llarga minoria d'edat on el tron era presidit per una reina estrangera. La por de què això obrís la porta a nous intents revolucionaris de carlistes o de republicans va fer que els dos líders, Cánovas i Sagasta arribessin a l'acord de **governar estrictament per torns**, alternant el partit conservador i el liberal, i de no desfer la política de l'altra un cop passat el seu torn.



La regent Maria Cristina de Habsburg jura la constitució acompanyada de les seves filles després de la mort del rei Alfons XII

de Jover i Casanova - J. Sorolla.

Per a fer això possible es va recorre al **caciquisme**. Personatges importants d'una determinada localitat o territori s'encarregaven d'assegurar, per diferents procediments, que el resultat de les eleccions fos el previst. El sistema funcionava de la següent manera: quan calia substituir el partit governant, la regent nomenava al cap de l'altre partit. Aquest formava govern i el ministre de la Governació organitzava les votacions assignant a cada districte els homes que havien de sortir vencedors. A la llei electoral es preveia que els perdedors tinguessin també una representació menor per a garantir l'aparença d'un Parlament actiu amb l'oposició present. Fins i tot es deixava que carlistes o republicans obtinguessin un petit nombre d'escons.

Si en principi aquest sistema va ser garantia d'estabilitat i de pau, de seguida es va transformar en un pacte que afavoria la corrupció i la dificultat per introduir els canvis que feien falta amb urgència per desenvolupar l'economia i permetre la participació política de tothom.

El frau en el moment de les votacions s'anomenava "*tupinada*" en català o "*pucherazo*" en castellà.

FONTS:

En Cuenca de Campos, "El alcalde reunió a los vecinos a son de campana para encarecerles la necesidad imperiosa en que estaban de votar la candidatura oficial del señor Nieto Álvarez porque se había ofrecido una moratoria en el pago de las contribuciones atrasadas, hasta la condonación si por su docilidad los vecinos se hacían acreedores de semejantes beneficios.

En otro pueblo se dio permiso a los vecinos "para entrar en un monte, hacer una corta de árboles, presentándose después una denuncia contra ellos, a fin de poder llamarles y decirles: si no votáis al candidato ministerial, estamos en el caso de formaros una causa criminal"

Manuel Alcántara. *Antología del pucherazo*.



2. L'oposició política

Els carlins es situaven en l'extrema dreta absolutista. Per a ells, calia retornar a un sistema tradicional ultracatòlic, ja que consideraven que totes les desigualtats existents eren fruit de les societats liberals i burgeses sorgides de la Revolució Industrial. Tenien encara pes entre els pagesos de determinats territoris (especialment Navarra, el País Basc, el interior de Catalunya i el País Valencià), ja que es consideraven perjudicats pel desenvolupament capitalista i per la desaparició dels furs, que creien podien ser part de la protecció davant els canvis de l'estat liberal.

Els republicans propugnaven un estat democràtic i laic, inspirat en la França d'aquell temps, on l'educació i la sanitat fossin garantides per l'estat, i el sistema esdevingués democràtic de veritat. A nivell social creien que calia crear mecanismes per tal de mitigar les desigualtats socials existents entre burgesos i treballadors.

Els socialistes propugnaven una transformació radical de la societat seguint les idees de Karl Marx. Per a ells, calia aconseguir un govern de treballadors i camperols, que socialitzés les riqueses del país per tal que, després d'un període de temps de govern dels treballadors, l'estat desaparegués i passés a existir una societat comunista on no existirien les diferències socials. Aquest grup va tenir una especial importància a Madrid, Bilbao i Astúries.

Els anarquistes propugnaven un resultat idèntic que els socialistes (una societat sense diferències socials), però els en diferenciava el mètode per aconseguir-ho. Els anarquistes, que seguien les idees de Bakunin i altres pensadors com Proudhon o Kropotkin, creien que l'autoritat i el poder eren el càncer de la societat, i per aquest motiu eren contraris a organitzar partits polítics i participar a les eleccions. També eren contraris a la idea d'un govern de treballadors i camperols, ja que consideraven que era incompatible crear un govern de l'estat amb la voluntat de voler suprimir l'estat. Aquest sector va tenir molta importància a Catalunya.

2.1. La política catalana durant la Restauració

El primer catalanisme polític va ser fruit del desenvolupament industrial i urbà de Barcelona i la seva rodalia juntament amb el romanticisme cultural i el pairalisme rural que havien ensalçat les tradicions catalanes. En un moment en què aquests valors reculaven a tota Europa, a Catalunya, gràcies a la empenta de la seva classe burgesa, indústria i comercial, però d'origens rurals, van viure una revifalla, i es van convertir en un tret d'identitat.

El catalanisme cultural es basava en la llengua, la tradició i una visió idealitzada del passat. Era el que havia donat al fenòmen de la Renaixença. El catalanisme polític anava de la mà i l'ún impulsava l'altre, però aquesta línia política responia a orígens diversos i, de vegades, oposats. En el catalanisme polític van confluïr:

- els catalanistes d'origen carlista i catòlic, normalment de procedència rural, conservadors i defensors de valors tradicionals de la classe mitjana i els interessos de les petites oligarquies locals.
- La burgesia industrial i comercial de Barcelona i la costa.
- els catalanistes procedents del progressisme i el federalisme, situats prop del republicanisme, normalment de procedència urbana i que defensaven valors progressistes vinculats a la classe mitjana i al món del treball.

Trobaràs més informació al Tema 2 d'aquest mateix curs.

FONT:

Catalunya i la Restauració

"L'episodi de la I República deixà un mal regust en tots els catalans. No cal sinó rellegir els violents atacs que Mañé i Flaquer endreçà contra els revolucionaris de setembre de 1868 i de febrer de 1873 per a tenir esment de les equivocacions i les errades dels homes que dirigien un moviment de renovació, rebut amb tant d'entusiasme. El mateix alcalde republicà de Barcelona, Sugrañes, qualificà el període de la seva magistratura com a "orgia de revueltas, calaveradas y delirios". Per llur banda, els obrers considerant estèril l'acció política que havien iniciat en 1868, es refugiaren en un sindicalisme de tipus pràctic o ciaguieren en braços dels qui preconitzaven la destrucció de l'ordre social existent com a preludi d'una veritable llibertat. Només en la menestralia barcelonina i en alguns grups comarcals persistí el vell federalisme; però ja com una reliquia del passat; com ho era, posem per cas, el carlisme després de la seva tercera derrota.

Els burgesos, definitivament constituïts com a classe dirigent, eren d'un monarquisme estantis, malgrat el suport prestat a la Restauració i a la magnífica rebuda tributada a Alfons XII quan desembarcà a Barcelona (...) Però sabien que la monarquia era l'única solució al dilema ordre-llibertat i estaven disposats a servir-la, encara que el sistema polític que els ofería no els resultés gaire simpàtic. I això per dues raons: perquè, després de tant parlar de provincialisme i federalisme, l'Estat retornava a la pura màquina centrlitzadora, sense recollir la lliçó de la immensa força nova generada pel regionalisme, i perquè després de tant parlar de democràcia i sufragi universal, Govern popular, judici per jurat, etc, la realitat política resultava esser la supervivència del feudalisme agrari (...) en plena floració del caciquisme."

Vicens Vives, Jaume i Montserrat Llorens. *Industrials i polítics (segle XIX)*.

Per saber-ne més

1. Web: [El catalanisme](#).

2.2. El republicanisme

Malgrat que la República sigui una forma constitucional de govern que no implica fer una política determinada, ni de dretes ni d'esquerres, a Espanya, donat el caràcter molt conservador de la monarquia d'Isabel II i la posterior Restauració del seu fill Alfons XII, la idea republicana es va carregar de connotacions progressistes. Ser republicà volia dir ser defensor de la democràcia i, generalment, amb idees liberals més aviat inclinades cap a l'esquerra.

Després del fracàs de la Primera República (1873), el republicanisme va continuar essent popular a l'opinió pública il·lustrada espanyola, però va desaparèixer pràcticament com a opció política viable fins als principis del segle XX. Hi havia tres motius fonamentals:

- la manca d'una estratègia realista per arribar al poder
- la feblesa numèrica i política de les classes mitjanes, principal base social del republicanisme.
- la divisió dels republicans en diferents grups, amb nombrosos líders, polítics que, generalment havien tingut càrrecs importants durant el Sexenni Democràtic de 1868 a 1874, però que havien quedat al marge un cop restablerta la monarquia.

Hi havia republicans que, com Castelar, havien acceptat participar en el règim monàrquic de la Restauració per defensar les seves idees. Ja que el sistema electoral estava dominat pels partits dinàstics (Conservadors i Liberals) i que es practicava el frau fent servir els cacics locals, era molt poc probable que per aquesta via es pogués arribar, a mig termini, al poder.

N'hi havia, com Ruiz Zorrilla, que encara conspiraven amb els militars per aconseguir recuperar la democràcia mitjançant un cop d'estat. Tampo no semblava una opció factible en un exèrcit cada cop més monàrquic i conservador.

Els republicans federals, encapçalats per Pi i Margall, seguien mantenint la proposta d'aconseguir una república federal, però les contínues baralles internes els havien desprestigiats, i l'ascens del catalanisme conservador va fer minvar el suport que tenien a Catalunya, un dels seus principals bastions durant els decennis anteriors.

N'hi havia, finalment, que es van decantar per la versió més demagògica i populista del republicanisme, cercant a les classes treballadores el suport imprescindible per a fer caure la monarquia.

El lerrouxisme

Lerroux tenia un caràcter aventurer, era afeccionat als duels d'honor, a seguir polítics que volguessin capgirar el sistema i va tenir diferents oficis. Finalment, es va dedicar al periodisme, en diaris republicans, on va destacar pel seu tò demagògic i agressiu, molt eficaç quan et llegeixen només els teus partidaris. Aviat va fundar el seu diari, anomenat *El Progreso*. Com altres directors de diaris d'aquella època va patir multes i presó per criticar les autoritats. Finalment, es va traslladar a Barcelona, on va instal·lar la redacció del seu diari.

En 1901 aconsegueix per primer cop ser elegit diputat, com a membre de la Unión Republicana, un partit llavors al marge del sistema de la Restauració, per la qual cosa sempre en l'oposició. Com a periodista i com a polític va criticar durament a la nova Lliga Regionalista de Catalunya i al catalanisme polític en general, acusant-lo de ser una opció burgesa que amagava l'explotació que patien els treballadors a mans dels mateixos patrons que després es queixaven de la política de Madrid. Quan els polítics de la Unión Republicana van col·laborar amb els catalanistes en la creació de Solidaritat Catalana, per oposar-se als abusos de l'exèrcit i regenerar el sistema polític, Lerroux ho va denunciar com una traïció al poble de Catalunya i va trencar amb els seus col·legues, i va crear el Partit Republicà Radical –el nom ja ho diu tot– que aviat va prendre molta volada. Les joventuts del nou partit s'anomenaven "los Jóvenes Bárbaros".



Intervenció pública d'Alejandro Lerroux. Font: Acadèmia de la Història.

Lerroux no només predicava el catalanisme, sinó també la lluita contra la monarquia i l'anticlericalisme més ferotge. És famós un dels seus discursos, que teniu reproduït a la pàgina 182 del llibre de Teide, on animava als seus partidaris a: "alzar el velo a las novicias y elevarlas a la categoria de madres", una crida a la violació de les religioses.

En realitat, tot aquest radicalisme amagava el fet de què Lerroux cobrava del ministeri de l'Interior per fer aquesta política tan forassenyada que apartava als treballadors dels objectius realment perillosos per al sistema. De pas, també se'l pagava per evitar que la Lliga o altres formacions catalanistes aconseguissin més suport popular.

I Lerroux aconseguia realment aquest objectiu? Era capaç de dirigir les masses d'una ciutat gran i avançada? Com s'ho feia si fins i tot els partits polítics que governaven no aconseguien controlar la situació política a Barcelona?

Lerroux no era només un demagog eficaç i un bon periodista, sinó també un gran organitzador. Va copiar dels socialistes belgues la idea de les "Cases del Poble", centres socials del seu partit que servien no només per a fer política, sinó també com lloc de trobada i de socialització per a la gent dels barris. Va crear fins i tot barberies radicals, sabent que era a les barberies on es llegia la premsa i on es xerrava de política. Muntava tot tipus d'activitats fins aconseguir que molts treballadors i molts membres de la petita burgesia visquessin sempre al voltant del què feien els radicals.

I era molt espavilat per a fer que no es notessin els seus tripijocs al servei dels mateixos que criticava. Ejemplo de la llegada del rey a Barcelona.

Els dirigents del catalanisme conservador eren, al seu torn, ferotgement antiradicals, i anomenaven Lerroux "el emperador del Paralelo", perquè en aquells temps, al voltant del Paral·lel es movia molta gent de mala vida, el lumpen de Barcelona, sobre el qual, per desprestigiari-lo- es deia que regnava políticament en Lerroux.

Però Lerroux també es beneficiava clarament del gir dretà de la Lliga Regionalista que va aparèixer com la gran defensora de la patronal a la vaga general de 1902, i que va acostar-se a les forces monàrquiques a l'inici del regnat d'Alfons XIII. La participació electoral dels obrers i els menestrals va donar la majoria als republicans (de tota mena, no només radicals) en una desena de ciutats catalanes importants, i a Barcelona, aquest predomini es perllongaria fins el 1914.

La Setmana Tràgica va posar al descobert la demagògia del partit i va començar a perdre partidaris. Això es va accentuar durant els anys següents quan van esclatar escàndols de corrupció al seu voltant. El problema per a l'esquerra es que tothom sabia el tipus de polític que era en Lerroux, però si es volia aconseguir un resultat electoral digne s'havia de pactar amb ell perquè continuava tenint un gruix important de partidaris.

Cap a finals de la dècada de 1910, el creixent abstencionisme de la classe obrera, desencantada amb les possibilitats de canviar el sistema, va provocar el descens del vot republicà, tan catalanista com no catalanista. Lerroux va estendre el seu partit per la resta del territori espanyol, però llavors va deixar veure el conservadorisme dels radicals, perquè sabia que l'opinió pública no era tan revolucionària com la de Barcelona i no calia espantar-la.

Durant el govern del dictador Primo de Rivera, Alejandro Lerroux es va integrar en una aliança amb les altres forces republicanes i va participar a les reunions del pacte de Sant Sebastià que volia enderrocar la dictadura. Malgrat això, les seves posicions eren cada cop més dretanes i, quan, finalment va aconseguir la culminació de la seva carrera política, presidint el govern de l'estat durant la II República, ho va fer en col·laboració amb les forces catòliques conservadores de la CEDA. Aquesta carrera política es va acabar, com no podia ser d'una altra manera, en mig d'un gran escàndol de corrupció conegut com l'estraperlo.

FONTS:

"No basta la ley para ocurrir (sic) al remedio de esta enfermedad social. Hay llagas que necesitan del cauterio. El cáncer requiere el hierro y el fuego (...). Luchemos sin descanso, exterminemos sin piedad, aceleremos el movimiento de la evolución con esfuerzos revolucionarios..., el hierro y el fuego. Ni un convento en pie ni un fraile en vagancia".

(A. Lerroux), "La Publicidad", 28 juliol 1901.



2.3. El nacionalisme basc

Els carlistes havien provocat tres guerres civils al llarg del segle XIX, que havien tingut un dels seus centres al País Basc i a Navarra, i que havien estat possibles gràcies al suport i els recursos de les diputacions forals d'aquests territoris. Per això el nou règim liberal havia decidit posar fi a aquesta manera d'autogovern.

El cert es que això va ser entès al territori basc no com una mesura de pacificació o contrària al carlisme, sinó com un atac contra la població. La defensa dels "furs" es va convertir en un dels principals temes polítics. Els carlistes van mantenir durant molts anys una forta implantació als territoris rurals, mentre les ciutats eren liberals i la gran burgesia de Bilbao es convertia en un dels pols del capitalisme espanyol.

El nacionalisme basc va néixer de la confluència de totes aquestes característiques. Al contrari que el nacionalisme català, el basc tindrà un partit unificador i un líder incontestat durant la seva vida: Sabino Arana.

Arana era periodista, fill de propietaris rurals, que havien lluitat pel carlisme però que vivien al costat de la nova ciutat industrial, Bilbao. La desaparició de les diputacions forals els va fer perdre poder local i la derrota del carlisme a les guerres civils va deixar a Sabino sense projecte polític clar. Llavors va rebre la influència del nacionalisme irlandès, un poble ultracatòlic com molts bascos, i que ofería una visió nova de l'acció política que ja no passava simplement pels furs.



Retrat de Sabino Arana

Sabino Arana va saber mobilitzar tot un sector de l'opinió basca, però els trets de la seva ideologia personal es van convertir alhora en una fortalesa i en una feblesa del naixent nacionalisme basc, perquè va imposar al PNV una ideologia on s'exigia:

- ser catòlic
- independentista
- tenir avantpassats bascos
- parlar l'euskera

Aquestes condicions no només no les complien tots els nacionalistes (el mateix Sabino Arana va aprendre la llengua basca però la parlava rarament i l'escribia molt poc) sinó que no podia atreure als treballadors miners i industrials o a la mateixa burgesia dirigent basca que estava interessada en controlar la hidrometal·lúrgia i la banca del mercat espanyol. Per ell, aquests trets eren precisament una forma de distingir-se de l'onada de nousvinguts que havien arribat a Biscaia amb el desenvolupament industrial.

Per això, el nacionalisme basc va néixer amb força però va conèixer un desenvolupament molt més lent que el català i resistències molt més fortes dins del mateix territori.

FONT: Errores catalanistas

"La política catalana, por ejemplo, consiste en atraer hacia ella a los demás españoles; la vizcaína, a rechazar a los españoles como extranjeros. En Cataluña, todo elemento procedente del resto de España lo catalanizan, y gusta a sus naturales que incluso los municipales aragoneses y castellanos de Barcelona hablen catalán; (...) Los catalanes querían que no solo ellos, sino también todos los demás españoles establecidos en su región hablasen catalán; para nosotros sería la ruina que los maketos residentes en nuestro territorio hablasen euskera. ¿Por qué? Porque la pureza de raza es como al lengua, uno de los fundamentos del lema vizcaíno, y mientras la lengua, siempre que haya una buena gramática y un buen diccionario, se puede restaurar aunque nadie la hable; la raza, en cambio, no e puede resucitar una vez perdida.

Si nos dejasen elegir entre una Vizcaya poblada de maketos que sólo hablasen euskera y una Vizcaya poblada de vizcaínos que sólo hablasen el castellano, buscaríamos sin dudar esta segunda porque es preferible la substancia vizcaína con accidentes exóticos que pueden eliminarse y substituirse por los naturales, a una substancia exótica con propiedades vizcaínas que nunca podrían cambiarla. Así mismo: si nos pusiesen de un lado la muerte total y absoluta de Vizcaya, es decir, la extinción de su raza y su lengua y la desaparición de todo escrito y toda memoria referente a sus leyes e historia e incluso su mismo nombre, y de otra una Vizcaya maketa independiente y regida por las leyes de nuestros padres, poseedora de nuestra lengua y heredera de nuestra historia, optaríamos por lo primero; y aunque entre esta segunda Vizcaya esclava pero euskeriana de raza y amante de su independencia y del restablecimiento íntegro de sus leyes y su lengua, nos quedaríamos con esta última: porque si es preferible la muerte a la esclavitud, lo es también la esclavitud a la vida aparente..."

Sabino Arana Goiri *Errores catalanistas*, 1894.



2.4. Origen i evolució del moviment obrer

El creixement de la indústria havia portat al creixement en nombre de la classe obrera i també a la difusió d'idees polítiques revolucionàries que proclamaven el dret d'aquesta classe social no només a obtenir millores en les seves condicions de vida i treball, sinó també a modificar i fins i tot destruir el sistema capitalista que els oprimia.

Els petits grups de treballadors i intel·lectuals partidaris d'una política pròpiament obrera, que no depengués dels progressistes o dels republicans, que defensaven els interessos de la mitjana i petita burgesia, es van dividir ràpidament en dos grups principals:

1. Els socialistes

El Partit Socialista Obrer Espanyol va ser fundat en 1879 a Madrid i gràcies a les lleis liberals que permetien el dret d'associació, van crear també un sindicat obrer vinculat, la Unió General de Treballadors (1888) que va mantenir un creixement continu durant tot el final del segle i va tenir una gran activitat. El seu líder va ser Pablo Iglesias, que va aconseguir arribar a les Corts en aliança amb els republicans.

Els socialistes eren presents a tot arreu però tenien més influència en el País Basc, Astúries, Madrid i Extremadura. El seu objectiu era aconseguir el poder polític en nom de la classe treballadora. Els va costar molt, però als anys 1920 estaven guanyant molt pes polític i presència als ajuntaments i al Congrés.



Pablo Iglesias, fundador del PSOE, en un míting. Font: PSOE.

Un sector del partit socialista era partidari de la cooperació amb els republicans per posar fi al règim de la Restauració, modernitzar Espanya i fer possible el creixement de la classe obrera. Un altre sector, més a l'esquerra, opinava que col·laborar amb els republicans era reforçar el liberalisme i el capitalisme, i que els treballadors havien de mantenir-se al marge de la discussió entre monarquia i república, i lluitar directament per una revolució obrera. En 1921, i com a conseqüència de la Revolució Russa va veure una part dels seus militants es van escindir per constituir el Partit Comunista d'Espanya.

1. Els anarquistes

La segona força que era present entre els treballadors revolucionaris era l'anarquisme. L'auge del sindicalisme a Europa i l'explotació de la classe obrera que era típica d'un capitalisme no gaire desenvolupat com era l'espanyol, va enfortir el corrent anarco-sindicalista que volia enfortir les organitzacions dels treballadors mitjançant la lluita constant per les seves reivindicacions salarials i laborals.

Durant els anys 1907-1910 es produeix la consolidació de les organitzacions obreres de majoria anarquista, com ara la Solidaridad Obrera catalana o la Confederació Nacional del Treball, d'abast espanyol. Per a la CNT el sindicalisme era la clau de l'enfortiment de la classe obrera i de l'acció revolucionària, mitjançant el boicot, el sabotatge, la vaga o el motí. La CNT es declarava antiparlamentària i apolítica, perquè no volia que ningú renunciés a la seva capacitat d'acció política a canvi del seu vot.



Imatge de Salvador Seguí (el més alt) amb alguns col·laboradors. Font: Ajuntament de Barcelona.

Socialistes i anarquistes discrepaven fonamentalment, perquè els primers volien que els treballadors prenguessin la direcció de l'estat, i els segons el que volien era destruir-lo. Per això la seva cooperació era escassa i desenvolupaven la seva acció més aviat en paral·lel i no conjuntament.

Els anarquistes eren majoritaris a Catalunya, València, Andalusia i Aragó. Els seus dos grans líders sindicals varen ser durant els anys 1910 i 1920, Salvador Seguí i Àngel Pestaña.

L'enfortiment de la lluita sindical al voltant de la CNT

A finals de juny de **1918**, es reuneix el **Congrés obrer de Sants**. És sens dubte la més important assemblea que organitzà la **Regional Catalana de la CNT**, tant pel nombre d'assistents com pel contingut de les seves resolucions i pels efectes d'expansió de l'anarcosindicalisme per tot l'estat. Hi van participar 155 delegats en nom de 137 sindicats, 11 Federacions Locals, el Consell Local de Manlleu, la Federació Nacional d'Assaonadors i la Federació Regional de Metal·lúrgics, que representaven en total 74.219 afiliats. Al juliol del **1918**, tindrà lloc una important reorganització de la **CNT**. Es tracta de la creació dels **Sindicats Únics d'Indústria**, que arriben per substituir els antics sindicats d'ofici o d'empresa, que separaven els treballadors i dificultaven la presa de decisions col·lectives, reduint la força dels sindicats. Ara, cada sindicat agruparia tots els treballadors del mateix tipus d'indústria (els rams), amb seccions específiques pels diferents tipus d'ofici. Per exemple:

RAM DE LA PELL: Blanquers, sabaters, basters, manipuladors de carnasses i pèls.

RAM DE L'EDIFICACIÓ: Paletes, manobres, rajolers i mosaïstes, pedraires, moliners de guix i ciments.

RAM DE LA FUSTA: Fusters, ebenistes, serradors, torners, carrossers, cadiraïres i esparters.

ART FABRIL I TÈXTIL: Teixits de cotó, amb la preparació i els acabats en peces; gèneres de punt, tintoreria, modisteria i confeccions.

INDÚSTRIA DE L'ALIMENTACIÓ: Forners, pastissers, agricultors, magatzemistes, fideuers i empleats de tenda.

RAM METAL·LÚRGIC: Manyans, serrallers, llauners, electricistes, courers, ferrers de tall i de ferradura.

RAM DEL TRANSPORT: Carreters, camioners, taxistes, camàlics independents, telèfons, telègrafs i correus i recaders.

PROFESSIONS DIVERSES: Barbers, sanitaris, espectacles, professions liberals i d'altres activitats minoritàries i sectorials...

A més d'aquesta reorganització per rams, els sindicats passen a federar-se geogràficament en federacions locals i regionals per acabar constituint-se en una confederació nacional (CNT) que s'estendrà ràpidament.

El primer efecte important d'aquesta nova organització va ser l'impacte de la vaga de La Canadenca, on es defensava el dret dels treballadors a sindicar-se lliurement i fer vaga, que es va estendre a moltes empreses del seu ram i altres de la ciutat de Barcelona. Va constituir una gran mostra de força dels sindicats.

Vídeo [La Vaga de la Canadenca](#) 5 mn

FONTS:

1. Opinions de Cánovas y Sagasta sobre la AIT

Sagasta:

"La finalidad de la AIT es destruir la familia, destruir la sociedad, borrar la patria y hacer desaparecer por la fuerza todos los elementos de civilización conocidos".

Canovas:

"Luchad si os empeñáis, aunque no tenéis razón, luchad; nosotros nos defenderemos; los propietarios españoles, los propietarios de todo el mundo, se defenderán, y harán bien contra la invasión de tales ideas. Si ésta es una nueva irrupción del os bárbaros, como nos indicaba el señor Salmerón..., nos defenderemos de esta nueva irrupción, lucharemos, sí, lucharemos".

2. Sobre la repressió dels treballadors:

"Tota tendència a conjurar els conflictes socials serà ineficaç si no es desterra la pobresa del sol espanyol, perquè la fam que patim els obrers no sembla creïble als satisfets, i la rebel·lia que engendra és terrible".

Sociedad Obrera de Fernán Nuñez. Còrdova 1919
(Ed. Vicens Vives)

ALTRES FONTS:

Pi i Margall: La reducció de las horas de trabajo. Un dels temes principals del moviment obrer va ser la reducció de la jornada laboral.

Pi i Margall: La instrucció pública. Pi i Margall critica el desinterès de l'Estat cap a l'ensenyament.

F. Alsina: Los niños que trabajan crecen más robustos. Les criatures i les dones asseguraven una ma d'obra barata i Alsina justifica el treball infantil, les jornades de 9 o 12 hores...

Karl Marx: Socialisme, comunisme, societat de classes i explotació

Per saber-ne més (ampliació):

1. Web: [El moviment obrer.](#)
2. Web: [Canvis i moviments socials.](#)
3. Web: [Moviment obrer espanyol i català \(1840-1931\).](#)
4. Web: [El Pistolerisme](#)
5. Web: [Anarquisme](#)
6. Web: [La vaga de la Canadenca](#)
7. Àudio: [El rebuig popular de les quintes i els consums](#) 6 mn

Si voleu conèixer com vivia la burgesia catalana a la Barcelona del segle XIX podreu visitar "el Pis" de [la Pedrera](#). Horaris i més informació a la web de Caixa Catalunya-obra social.

3. La demografia i la societat espanyoles al segle XIX

La demografia del segle XIX

La població va créixer significativament durant aquest segle, passant d'11 milions als primers anys, a 15,5 milions en 1857 i a 18 milions a final de segle.

Malgrat aquestes xifres, el creixement anava per darrera del que era normal en altres zones d'Europa occidental. La modernització del cicle demogràfic, amb una forta caiguda de la mortalitat i el manteniment d'una natalitat alta, havia permès a d'altres estats creixements molt més ràpids. El progrés econòmic, els nous coneixements mèdics i l'adopció d'unes mesures higièniques mínimes n'eren les causes.

A la monarquia espanyola les taxes de natalitat es van mantenir altes, però també les taxes de mortalitat, pel retard en la industrialització, una agricultura feble que demanava molta mà d'obra, escassa atenció sanitària. Hi va haver encara epidèmies de còlera o tifus, i malalties endèmiques, com la tuberculosi.

El creixement no va ser uniforme. La perifèria va experimentar un impuls molt més gran que el centre de la Península, degut a les migracions des de les zones rurals cap als nuclis urbans, molts dels quals es situaven a les costes. Aquest trasllat del camp a la ciutat va afectar més d'un milió de persones, i va ser provocat pel mateix desenvolupament de la industrialització.

La societat espanyola

La societat estava dividida en tres classes socials:

- **La classe alta** estava formada per una minoria de nobles, grans terratinents, membres destacats de la burgesia financera i industrial, alts càrrecs de l'exèrcit i de l'Església, i la classe política.
- **La classe mitjana** espanyola, a diferència d'altres llocs d'Europa, era poc nombrosa i estava reduïda pràcticament a les ciutats. Estava formada pels professionals liberals, com ara els metges, advocats o funcionaris, i pels comerciants o botiguers.
- **La classe baixa**, la més nombrosa. Estava formada pels obrers i els camperols i les persones marginades de la societat.

La classe baixa presentava els índex més elevats de mortalitat i d'analfabetisme (que abastava el 1900 al 63% del conjunt de la societat), i, a més, les condicions de vida eren molt dures, tant a la ciutat, on majoritàriament treballaven al servei domèstics a les fàbriques, com al camp, on treballaven com a masovers, llogaters o jornalers.

4. Economia espanyola i catalana al segle XIX

El moment històric en què s'instaura el règim de la Restauració és de creixement econòmic, la qual cosa va ajudar a consolidar el projecte de Cánovas. El moment dolç de l'economia s'estén sobre tot entre 1875 i 1885. La fi de les guerres civils i colonials va portar a una autèntica onada d'inversions i d'especulació en borsa, coneguda a Catalunya com "la febre d'or". L'expansió a França de la plaga de la fil·loxera, que atacava les vinyes, va obrir un gran mercat per a les exportacions de vi. Només a Barcelona es van crear 16 nous bancs durant aquells anys.

Els industrials del cotó, en plena expansió van pressionar al govern per aconseguir el monopoli del mercat colonial, i l'actitud favorable dels conservadors els feia somniar en una expansió de la producció de llarga durada gràcies al comerç amb Cuba.

A més es va reprendre la construcció de noves línies de ferrocarril, aturades des dels anys 60, i l'apertura de la mineria a les inversions estrangeres va permetre posar en marxa gran nombre de mines, que donaven feina –en condicions molt dures– a part de la mà d'obra que abundava cada cop més al camp.



Treballadors a les mines de Riotinto, a Huelva. Font: Wikipèdia.

A Biscaia es van obrir nombroses explotacions de mineral de ferro, que s'exportava a la Gran Bretanya. Part d'aquests capitals es van invertir en els primers alts forns siderúrgics, gràcies al final de les guerres carlistes. A Astúries, rica en mines de carbó, també es van obrir alguns forns. De totes maneres, aquesta producció cantàbrica representava només una fracció del què podia haver estat, ja que de cada 100 milions de tones de ferro que s'extreien, només 11 es convertien en acer a Espanya. La resta era exportat als grans centres de la Gran Bretanya i el nord d'Europa.

Al País Basc, la indústria, com diem, es centrava en la siderometal·lúrgica. A més, es va desenvolupar el sector de la banca, que arribaria a ser el més important de l'estat espanyol al llarg del segle XX.

L'agricultura també estava en creixement, esperonada pel nou mercat capitalista que s'obria amb el desenvolupament de la vida urbana. A Catalunya, el que més impacte va tenir va ser la crisi francesa de la fil·loxera, que ja hem esmentat i que va estendre el conreu de la vinya per la major part de les comarques costaneres. La importància del camp era encara fonamental, si tenim present que el 65% de la població vivia de l'agricultura i que la indústria alimentària representava la meitat de tota la producció industrial.

En aquest context tan favorable es van produir un seguit de fets que invertiran completament la tendència i donaran pas a un llarg període de dificultats:

- La bombolla de l'especulació en borsa va esclatar l'any 1882 provocant la ruïna de molts inversors i la fallida de la major part dels bancs que s'havien creat. D'aquesta època data el desenvolupament de les caixes d'estalvi.
- L'arribada a Catalunya de la plaga de la fil·loxera procedent de França i la seva expansió per tota la Península va provocar la contracció en la producció de vi. Quan, finalment, es va trobar una manera combatre l'insecte causant de la mort dels ceps, la producció es va recuperar ràpidament a França i aquest mercat es va tancar definitivament per a les exportacions espanyoles.



Representació festiva de l'insecte causant de la fil·loxera. Font: Generalitat de Catalunya

c) Tant els latifundistes castellans i andalusos com els industrials bascos i catalans van veure en el proteccionisme la solució immediata als seus problemes. Es van instaurar uns aranzels altíssims a les importacions i es va tancar també a l'estranger el mercat de Cuba i Filipines. Això va provocar greus tensions amb els cubans i els nord-americans, i va ser una solució. Per defensar aquesta política proteccionista, els latifundistes i industrials es van organitzar en una "Lliga Nacional de Productors".

El tret més positiu d'aquest període de contracció va ser la diversificació de la indústria a Catalunya. A més del tèxtil, despunten ara la indústria metal·lúrgica, l'alimentària i l'elèctrica. També hi va arrencar la indústria química, ni que fos amb productes senzills, com ara els adobs i la producció de sabó, que també es beneficiava molt amb les lleis proteccionistes i el mercat cubà.

Les condicions de vida i de treball al camp eren molt dures. La terra era propietat d'una minoria que l'explotava en grans extensions, els anomenats latifundis. Aquests latifundis eren presents sobretot al sud de la península (a Extremadura i a Andalusia). Així, els pagesos treballaven com a jornalers en condicions extremes i injustes de baixos salaris i explotació, fet que provocava molts conflictes socials, que eren reprimits violentament per la Guàrdia Civil.

A les ciutats, les condicions de vida i de treball no eren millors. La industrialització, va atreure moltes persones. Els salaris eren relativament alts, però com que els productes del mercat intern eren pocs i cars, el nivell de vida estava per sota del què era la mitjana de l'Europa occidental.

El creixement de la població, amb molta abundància de mà d'obra jove, i les poques perspectives de trobar una feina digna van provocar una autèntica onada migratòria, sobre tot cap a Amèrica, que es va mantenir fins a la Primera Guerra Mundial.

FONT:

"De la boca de la mina, cada cert temps, es podia veure sortir dones i noies joves, o més aviat el que s'advertia eren les ombres de les seves escanyolides figures, ennegrides de cap a peus, que empenyien una pesant vagoneta plena de carbó. Encorbades per l'esforç del tir i seguint totes, cegament, els rails de ferro que s'estenien sota els seus peus, es dirigien fins al terror per fer la tria del carbó. Arribades aquí, les dones trabucaven la carbonada de la caisa de la vagoneta, buidant-la del què altres havien arrencat poc abans de les profunditats de la Terra. Aleshores s'aixecava un nuvol de polsina de carbó que les rodejava completament, i cobria la humil roba, els abrigalls i les caputxes de treball que les esforçades carboneres vestien per tal de protegir-se el cos, els cabells i la cara.

Però ni amb aquests abillaments, ni bruses ni davantals, ni tupides franel·les, ni els decorosos mocadors de cap lligats amb afalac sota el mentó, que duïen més per dignitat i distinció que no perquè fossin efectius, evitaven que nenes i dones acabessin la jornada amb l'aparença desnaturalitzada i deshumanitzada, envilides per un rostre ennegrit i brutes de dalt a baix."

F. Xavier Pardo. *La fornera i el vell talp*.

Per saber-ne més:

1. Web: [La revolució industrial](#)
2. [Vapor i cotó a la indústria catalana del segle XIX](#). Mapa conceptual.
3. [Crisi i proteccionisme a finals del segle XIX](#). Mapa conceptual.

5. El desastre de 1898

Causes del conflicte colonial

Durant molts anys, les colònies espanyoles foren controlades econòmicament per comerciants nord-americans i britànics. Els industrials catalans s'havien anat interessant progressivament durant el període de la Restauració, però encara en 1880, un 58% de les importacions de l'illa de Cuba i un 89% de les exportacions es feien amb els mercats dels Estats Units i la Gran Bretanya.

Per això, en 1882 i en 1891, el govern espanyol, pressionat pels industrials catalans i els productors de farines de Castella i Andalusia, va prendre mesures fortament proteccionistes per monopolitzar el mercat cubà. El tèxtil català, que ja no trobava espai per al seu creixement al mercat espanyol i que no podia competir a l'exterior, va trobar una "vàlvula d'escapament" en el mercat colonial que va evitar la paralització.

En aquest quadre pots veure el creixement de les exportacions catalanes, només en teixits de cotó, cap a les colònies:

Creixement de les exportacions de teixits de cotó a les colònies, en pessetes

	Valor de les exportacions	% del total d'exportacions espanyoles
1885	5.985.000	8%
1890	22.431.000	19%
1892	38.276.000	25%
1894	50.233.000	29%
1896	56.628.000	27%
1897	65.928.000	33%

Estadístiques de Comerç Exterior. Elaborades per Miquel Izard i Borja de Riquer.

A Conèixer la història de Catalunya, vol. 4.

En 1896, aquest volum de producció ja representava el 22,2% del total de producció catalana. La mateixa dinàmica es podria explicar dels altres articles industrials o del blat necessari per a mantenir la població de les illes.

En canvi, el mercat espanyol resultava feble per a tota la producció agrícola cubana. El sucre i el tabac es destinaven encara, com hem vist, als Estats Units, mentre que el govern espanyol mantenia taxes aduaneres molt elevades que impediend vendre els productes americans, barats i propers. Resultava evident que els nord-americans no seguirien comprant indefinidament productes cubans si no podien col·locar els seus i compensar la balança de pagaments.

A més, ja hem explicat que Espanya va trigar molt a abolir l'esclavitud negra a les seves colònies, ara, a finals del segle XIX, les hisendes del sucre i del tabac, eren en ple procés de substitució de la mà d'obra humana per maquinària, que necessàriament havien d'importar dels Estats Units i la Gran Bretanya. Haver de pagar altes taxes duaneres anava també contra els interessos dels grans propietaris.

La situació de subjecció econòmica de l'illa només es podia mantenir per la força, i els interessos dels Estats Units s'acostaven cada cop més a protegir una Cuba independent d'Espanya, però depenent del seu poderós veí del nord.

Àudio: [La guerra colonial i el "desastre" de 1898: Cuba](#) 7 mn

FONT 1

"Esta guerra no puede llamarse tal; es una caza en un clima mortífero para nosotros, que nos es igual al desierto. (...)

Es cuestión de tiempo, y no puedo calcular cuánto tardaré en reducirlos; y mientras estén en armas, no hay que hacerse ilusiones, el peligro existe aún en la parte pacificada; podrá no venir, pero amenaza; se creía antes que el carácter de estos habitantes no era propio para la guerra; tanto el blanco como el negro nos han demostrado lo contrario.

Las promesas nunca cumplidas, los abusos de todos géneros, el no haber dedicado nada al ramo de fomento, la exclusión de los naturales de todos los ramos de la administración, y otros muchos defectos, han conducido a la insurrección.

El creer los Gobiernos que aquí no había más medio que el terror, y ser cuestión de dignidad no plantear las reformas hasta que no sonase un tiro (con lo cual creo que hago una censura de esa idea), la han continuado: por ese camino nunca hubiéramos concluido, aunque se cuaje la isla de soldados: es necesario, si no queremos arruinar a España, entrar francamente en el terreno de las libertades.

Yo creo que si Cuba es poco para independiente, es más que lo bastante para provincia española, y que no venga esa serie de malos empleados todos de la península, que se dé participación a los hijos del país, que los destinos sean estables. [...]

Yo soy menos liberal que ustedes, y deploro ciertas libertades; pero la época las exige; la fuerza no constituye nada estable; la razón y la justicia se abren paso tarde [...]."

Carta del General Martínez Campos a Cánovas del Castillo, presidente del Consejo de Ministros, (Cuba, 19 de marzo de 1878)

FONT 2

"El rebaño gris":

Ayer fue embarcado en nuestro puerto el regimiento peninsular. !Hermoso espectáculo!

Una masa de jóvenes vestidos con trajes de mecánica, pasando el portón que conducía a la escala del Antonio López, mirando en derredor con cierto azoramiento, andando como sonámbulos, sin osar volver la mirada atrás por miedo a que la tierra patria, que tal vez no vuelvan a ver, despertase en su memoria penosos recuerdos que hiciesen asomar las lágrimas a sus ojos. Un rebaño gris que, mansamente guiados por pastores tristes y desdentados, avanzaba sobre los embreados maderos, subiendo la escala para desaparecer en las entrañas del trasatlántico.

...] allá va con rumbo a las Antillas nuestra juventud robusta, arrancada al trabajo de los campos, a la industria de las ciudades, para caer exánime en la manigua o en el lecho caliente y apestado aún por el último moribundo, llamando en vano a la madre separada de ellos por miles de leguas.

Triste y oscuro es su porvenir, pero no pueden quejarse de la despedida.

Lo más selecto y distinguido ha ido a saludarles al alejarse de la Península.

Los que cobran los pingües sueldos de Cuba; los que por su nacimiento están seguros de que en caso de ruina el gobierno les dará algún puesto en las Antillas de esos que permiten hacer milagros; las gentes pudientes que por obra y gracia de seis mil reales tiene la generosidad de renunciar al alto honor de servir a la patria, fueron los que con más puntualidad acudieron a despedir a esos humildes obreros, enfundados en un uniforme, respetable, sí, porque es la vestidura reservada a los parias, a los pobres, a los desgraciados.

No pueden quejarse esos infelices que se alejan con rumbo a la muerte. En la orilla estaban las madres y las hermanas conteniendo los sollozos. Veíanse las mujeres de los sargentos tragando sus lágrimas para no asustar a los niños que miraban con asombro en la popa del buque al padre vuelto de espaldas para ocultar su emoción; era dolorosa la despedida; pero ya estaban allí las autoridades para animar al rebaño repartiendo pesetas y tabaco, y tampoco faltaban hablando de la patria, honor, etc., esos buenos burgueses que a la menor alteración de orden público corren a esconderse en el último pueblo de la provincia, pero que, belicosos por afición, gustan de leer por las noches, en la caliente cama y con el gorro de dormir, las noticias de las batallas, y por las mañanas digieren mejor el chocolate si saben que hemos vencido.

¡A Cuba, sí! Debemos defender nuestros intereses. Por el honor de España tenemos que guardar fusil en mano los millones de los negreros jubilados; debemos conservar la isla para que no se interrumpen las remesas de ladrones; es preciso conservar nuestras Antillas tal como hoy están, para que el mundo civilizado pueda apreciar un ejemplo palpable de cómo se gobernaban las colonias en tiempo del absolutismo.

El porvenir no debe inquietar a ese rebaño gris de infelices que se aleja. Más de una mitad estará antes de tres meses pudriendo tierra...pero ¿qué importa esto? También gozaran el envidiable honor de que Romero Robledo u otro de los ingeniosos políticos que tienen ingenios (*haciendas*) en Cuba los lllore en el Congreso como héroes, como mártires de la patria, sin enterarse siquiera de sus nombres."

"Que vayan todos, pobres y ricos"

Ayer era mucha la gente que en el puerto contemplaba el Transatlántico Sarastegui, anclado junto a la riva, enorme monstruo de hierro que arrojaba negruzco hálito por la boca de su chimenea, como jadeante de impaciencia por llenar presto su cóncavo vientre con la carne de pobre, la carne de esclavo que una ley absurda envía a las Antillas para que la devoren las fiebres y las penalidades de

la campaña.

Ayer, aglomerado en lanchones y subiendo las empinadas escalerillas de los costados, iba entrando en el buque el rebaño gris, la cohorte de desgraciados que no tienen padres ni seis mil reales, ni cacique que les proteja, y que víctimas del desbarajuste nacional y de absurdos privilegios, marchan a la guerra para derramar su sangre por esa integridad nacional que sólo parece interesar a los pobres.

Vicente Blasco Ibáñez .Valencia.

"El rebaño gris". 8 marzo 1895

"Que vayan todos, pobres y ricos". 5 de septiembre de 1896

FONT 3

Morts a la guerra de Cuba i Filipines (1895-1898)

<i>En guerra</i>	1 general	60 oficiales	1 314 soldados
<i>Por heridas</i>	1 general	81 oficiales	704 soldados
<i>Por fiebre amarilla</i>	–	313 oficiales	13 000 soldados
<i>Por otras enfermedades</i>	–	127 oficiales	40 000 soldados
<i>En la travesía</i>	–	–	60 soldados
<i>Total</i>	2 generales	581 oficiales	55 078 soldados

FERNÁNDEZ ALMAGRO, M.: *Historia política de la España Contemporánea*. Vol. III, Madrid, 1968, pp. 151-152.

Per saber-ne més

1. Àudio: [La guerra de Cuba](#) 52 mn
2. Web: [La guerra de Cuba](#)
3. Web: [L'explosió del Maine](#)

5.1. La guerra a les colònies

José Martí, el líder del Partit Revolucionari Cubà, partint dels Estats Units va desembarcar a Cuba amb un reduït grup de partidaris, però la insurrecció es va estendre ràpidament, demostrant que la insatisfacció era molt àmplia a l'illa. Un projecte d'autonomia per a Cuba, presentat pel ministre Maura a les Corts en 1893, havia estat rebutjat pel seu mateix partit, en aquell moment el liberal, fent fracassar les darreres esperances dels nacionalistes cubans.

Els esdeveniments van superar ràpidament al govern espanyol i Cánovas, espantat, va exigir al general Martínez Campos, que ja havia pacificat l'illa vint anys abans mitjançant la negociació, que apliqués una política de duresa, que afusellés als rebels i que concentrés tota la població en nuclis que l'exèrcit pogués controlar. Martínez Campos es va negar a fer-ho i ell mateix va recomanar al Govern l'únic general a l'exèrcit espanyol capaç d'aquesta política, Valerià Weyler.

Weyler era un militar competent, que va aconseguir reduir la capacitat de moviments de la guerrilla, però ho va fer seguint una tàctica antissubversiva brutal que després van copiar tots els exèrcits colonials durant el segle XX: reduir la població rural a pobles tancats, vigilats per l'exèrcit, on els guerrillers no poguessin obtenir informació o aliments. El problema es que l'estat no era capaç de proporcionar a totes aquestes persones una alimentació suficient, que la massificació va provocar l'expansió de les epidèmies, i que el resultat va ser la mort de prop de 200.000 pagesos cubans.

Les tropes espanyoles també morien en gran nombre. Malgrat un intensíssim esforç per enviar reforços, el nombre de baixes no permetia reunir un considerable nombre de tropes. La major part dels caiguts no ho eren en batalla, sinó per malalties tropicals i una mala alimentació.

Quan es va tenir notícies de la insurrecció cubana, a la Península es va desfermar una onada de patriotisme a la premsa i entre els polítics, sobre tot a les ciutats. Els empresaris exigien la conservació de les colònies per salvar l'economia. Tant a Madrid com a Barcelona i la resta de capitals, hi va haver manifestacions exigint la reducció dels rebels. Només els socialistes, els anarquistes i els autonomistes catalans es van desmarcar i van demanar altres polítiques. La Unió Catalanista demanava l'autonomia per Cuba, però no la independència, ja que l'economia catalana s'havia fet cada cop més dependent. Els socialistes i anarquistes, saben la gran oposició popular a la guerra, perquè només hi anaven els rics, demanaven una solució política i, si calia, la independència, però totes aquestes opinions quedaven ofegades enmig del consens patriòtic.

Martí va morir en un dels primers combats, quan mirava d'aconseguir un prestigi com a guerriller i evitar d'aquesta manera que els líders dels grups armats es fessin amb el control de la revolta, per sobre dels polítics. La guerra s'havia estès per tota l'illa, però Weyler va aconseguir anar reduint-la a les parts més orientals i occidentals. Ni els revolucionaris guanyaven la guerra ni els espanyols aconseguien sotmetre'ls.



Calixto García (a la dreta) general independentista cubà en 1898. Font: Wikipèdia.

El conflicte també s'havia estès a les illes Filipines. L'any 1896 el Katipunan, el grup armat revolucionari va aprofitar que les tropes destinades a aquell arxipèlag eren molt escasses i es va fer amb el control de moltes zones rurals. El general Polavieja que comandava el territori va optar per empresonar a José Rizal, el líder del partit autonomista, home de gran cultura, i el va acusar de ser al darrera

de la insurrecció, la qual cosa no era certa. Rizal, que havia viscut molt temps a Espanya i hagués pogut ser el gran líder polític filipí va ser jutjat i afusellat.

Les Cambres de Comerç -els empresaris comercials i industrials- es van oposar a què la guerra es financés mitjançant els impostos, i van exigir que el govern s'endeutés. Per aconseguir que els estalviadors i inversors compressin aquest deute, l'estat el va haver d'oferir amb grans descomptes i moltes exempcions tributàries, la qual cosa el va convertir en un bon negoci pels que tenien diners disponibles.

Aquest no va ser l'únic negoci que es va fer amb la guerra. Hi va haver molts d'altres, tant a la Península com a Cuba. El transport de les tropes a Cuba es va fer en els vaixells de la Companyia Transmediterrània, pagant l'estat el viatge a preu de passatger en temps normals.

En canvi, el reclutament de tropes per a combatre es feia completament a la inversa. Només hi havien d'anar els que no podien reunir una quantitat de 2.000 pessetes per lliurar a l'estat, o bé unes 500 o 600 que costava trobar un pobre que fes de substitut. La gran majoria de la tropa eren pagesos o treballadors urbans de les categories més humils.



5.2. La guerra entre Espanya i els Estats Units

Un accident fortuit, l'explosió del cuirassat Maine, al port de l'Habana, que els nord-americans van considerar provocat, fou l'excusa per a fer esclatar un conflicte que portava molt de temps covant-se i va precipitar la declaració de guerra dels Estats Units a Espanya. La monarquia espanyola va afrontar aquest conflicte sense cap aliança internacional i en inferioritat militar, a 3.000 km de l'illa de Cuba mentre que els Estats Units es trobaven només a 90.

De fet, en aquell moment, l'exèrcit americà tampoc estava ben preparat per una guerra, ja des de feia més de 30 anys les seves forces havien estat desmobilitzades i només havien hagut de combatre amb els nadius. Era evident que a la llarga havien d'imposar-se sobre el camp de batalla, però l'èxit de les seves forces va ser tan ràpid que ells mateixos es van sorprendre.

La guerra hispano-nord-americana va tenir dos fronts: Cuba i les illes Filipines. A les Filipines, la flota dels Estats Units va destruir part de l'esquadra espanyola a Cavite (abril de 1898) i la resta va caure uns mesos més tard a Cuba, al port de Santiago. Espanya es va veure obligada a demanar la pau (Pau de París, 1898), acceptant la pèrdua de Cuba, Puerto Rico i les illes Filipines. D'aquests territoris, només Cuba va aconseguir la independència però entrant a canvi en una completa dependència econòmica i política dels Estats Units. Puerto Rico es va convertir en un estat associat dels Estats Units d'Amèrica i Filipines en un territori colonial. Les guerrilles filipines que havien lluitat contra el domini espanyol van reprendre la lluita contra els americans, però van ser violentament esclafades i la població va patir fortes represàlies.

El militars espanyols van fer recaure tota la culpa del què havia passat sobre els polítics, als que acusaven de no haver aportat prou mitjans per a combatre, però el fet és que la conducció de les operacions militars i la cura del benestar de les tropes havien estat també desastroses. Quan l'opinió pública va acusar l'exèrcit d'incapacitat i fins i tot de covardia, els oficials i caps van reaccionar amb ràbia i fins i tot amb violència.

Àudio: [La guerra entre Espanya i els Estats Units](#). 20 mn (recomanat)

FONTS:

FONT 1

 Caricatura. Guerra entre Cuba y Estados Unidos.

Font: Publicat a Kladderadatsch (24 abril 1898). Cartoon Research Library, Ohio State University.

La traducció del text del peu de la figura és la següent:

«Aquesta trobada ara mateix no sembla precisament feliç per a la pobre Cuba».

[Guerra que, trepitjant l'illa de Cuba, tenen l'Uncle Sam" (o una representació en forma humana dels EUA) i un Quixot (representació en forma humana d'Espanya),

Ambdós són símbols satírics dels estats que s'enfronten. i el que representa l'enfrontament entre els dos estats com una desgracia per als cubans]

FONT 2

Ultimátum del congreso de los EE.UU. a España. 20 de abril de 1898

"Considerando que el aborrecible estado de cosas que ha existido en Cuba durante los tres últimos años, en isla tan próxima a nuestro territorio, ha herido el sentido moral del pueblo de los Estado Unidos, ha sido un desdora para la civilización cristiana y ha llegado a su periodo crítico con la destrucción de un barco de guerra norteamericano y con la muerte de 266 de entre sus oficiales y tripulantes, cuando el buque visitaba amistosamente el puerto dela Habana.

El Senado y la Cámarade Representantes, reunidos en Congreso, acuerdan:

1º.- Que el pueblo de Cuba es y debe ser libre e independiente.

2º.- Que es deber de los Estados Unidos exigir que el gobierno español renuncie inmediatamente a su autoridad y gobierno en la isla de Cuba y retire sus fuerzas de las tierras y mares de la isla.

3º.- Que se autoriza al Presidente de los Estados Unidos, y se le encarga y ordena, que utilice todas las fuerzas militares de los Estados Unidos para llevar a efecto estos acuerdos.

4º.- Que los Estados Unidos, por la presente, niegan que tengan ningún deseo ni intención de ejercer jurisdicción ni soberanía, ni intervenir en el gobierno de Cuba, si no es para su pacificación, y afirman su propósito de dejar el dominio y gobierno de la isla al pueblo de esta, una vez realizada dicha pacificación."

FONT 3

Carta de Sagasta a un amic:

Madrid, 17 de febrero de 1898

Estimado Antonio:

Fatídicas noticias tengo que darte, pero es lo que hay y no puedo mirar para otro lado. Tras nuestra negativa a vender Cuba a los americanos, recuerdo una frase que leí en un artículo de prensa. El cinco de enero de 1898 Henry Cabot Lodge escribió a un embajador americano que "habrá un día de estos, en Cuba, una explosión que nos arreglará mucho las cosas".

El día ha llegado. A las nueve y cuarenta minutos de la noche del quince de febrero el cielo del puerto de La Habana se ha encendido debido ala explosión producida en el "Maine". El barco ha saltado por los aires, por causas que desconocemos, pero la prensa sensacionalista americana ya ha elegido un culpable: el pueblo español.

He ordenado crear una comisión para investigar lo sucedido e intentar aclarar las causas del hundimiento del buque, si bien estos periódicos americanos relatan en sus portadas que hemos utilizado un artefacto demoníaco para hundirlo. Tampoco nuestra prensa se ha comportado de manera inteligente, pues parece como si quisieran dar la sensación de que todavía hoy somos el gran imperio de antaño.

Según leí en tu carta de hace una semana pude intuir que te muestras preocupado por mi situación y el momento que me está tocando vivir al frente del Gobierno. Pues bien, quiero que sepas que mientras de mí dependan las riendas de España, intentaré impedir todo conflicto armado. No obstante, de no conseguirlo, pondré mi cargo a disposición pública en cuanto cese el trance.

Te mantendré informado de todo lo que acontezca. Tu amigo, Práxedes.

FONT 4

"... ens fa de veure com certs diaris, mentint amb un patriotisme que mai no han sentit, empenyen la nació i el Govern perquè no cedeixi en la qüestió de Cuba...

Per aconseguir els seus ignorats fins, arriben a pintar-nos els Estats Units sense soldats i sense vaixells de guerra capaços de resistir l'empenta de les nostres, segons ells, mai no vençudes armes"

Francesc Pi i Margall. La España del 98.

FONT 5

"A qué se debe la guerra de Cuba y todo cuanto de ella se deriva? A la mala política colonial de España.

Si los gobernantes españoles hubieran visto en Cuba no un simple mercado para un puñado de capitalistas y una hermosa mina para sus paniguados y amigos, sino un pedazo de España digno de toda clase de atenciones y cuidados, no se hubiera manifestado en ella descontento alguno con la Península ni producido los choques que con ésta ha tenido. Si cuando la Isla de Cuba se mostró ansiosa de libertades, los Gobiernos de la Metrópoli se las hubieran concedido, no habrían estallado allí formidables insurrecciones. Si al verificarse, hace tres años, el alzamiento que tan caro nos cuesta, Sagasta o Cánovas hubiesen otorgado la autonomía, la guerra habría cesado. Y si Sagasta, viendo que la autonomía dada por él era tardía para lograr la paz en Cuba, se hubiera decidido a ofrecer la independencia a los insurrectos, habríanse ahorrado a estas fechas muchas vidas y muchos millones de pesetas, y se vería libre España del tremendo trance en que hoy se halla".

Iglesias, Pablo: El Socialista, Madrid, 22 de abril de 1898.

FONT 6

Tractat de Pau entre els Estats Units d'Amèrica i el Regne d'Espanya

Artículo 1. España renuncia todo derecho de soberanía y propiedad sobre Cuba. En atención a que dicha isla, cuando sea evacuada por España, va a ser ocupada por los Estados Unidos; los Estados Unidos mientras dure su ocupación, tomarán sobre sí y cumplirán las obligaciones que, por el hecho de ocuparla, les impone el Derecho Internacional, para la protección de vidas y haciendas.

Artículo 2. España cede a los Estados Unidos la Isla de Puerto Rico y las demás que están ahora bajo su soberanía en las Indias Occidentales y la Isla de Guam en el Archipiélago de las Marianas o Ladrones.

Artículo 3. España cede a los Estados Unidos el archipiélago conocido por las Islas Filipinas [...]. Los Estados Unidos pagarán a España la suma de veinte millones de dólares (20.000.000 \$) dentro de los tres meses después del canje de ratificaciones del presente tratado.

Artículo 4. Los Estados Unidos durante el término de diez años [...] admitirán en los puertos de las Islas Filipinas los buques y las mercancías españolas, bajo las mismas condiciones que los buques y las mercancías de los Estados Unidos [...].

Firmado en París el 10 de diciembre de 1898. Ratificado por el presidente de los Estados Unidos y por Su Majestad la Reina Regente de España.



6. El fracàs del Regeneracionisme. El Tancament de Caixes

La nova "Liga Nacional de Productores" impulsada per Joaquín Costa tenia **més de grup de pressió que demoviment polític**. **Propugnava admirables propostes de reforma, però no encertava a exposar els mitjans per a realitzar-les**. D'entrada, semblava excloure la participació d'obriers i pagesos. La regeneració havia d'arribar de dalt, dels propietaris i de l'estat. Volien que la ciutat fes la tria entre el moviment de Costa o el caos.

El ministre d'Hisenda, Villaverde, volia imposar càrregues més grans sobre la indústria i la propietat, de manera que els beneficis que s'havien fet durant la guerra de Cuba contribuïssin a **retornar l'enorme deute públic generat pel conflicte**, al mateix temps que també va fer pujar l'impost de "consumos" que afectava directament el poble. **Les Cambres de Comerç**, que havien estat les principals impulsores de què la guerra es pagués amb deute i no amb impostos, **ara van convidar els seus membres a retenir els pagaments en protesta**, i el 26 de juny, els botiguers de molts llocs d'Espanya van respondre a la convocatòria tancant els negocis.

Això es va convertir en una protesta general contra les autoritats que es va mantenir fins a principis de juliol. Hi va haver una onada d'aldarull contra la pujada de l'impost de consums, que va afectar sobre tot a Andalusia, Llevant, Catalunya, parts del País Basc i les zones mineres de tota la Península. Es va haver de recórrer a les tropes per restablir l'ordre, i això va allunyar del moviment als propietaris benestants. Els líders de la campanya regeneracionista es van distanciar de les protestes populars, posant de manifest la seva feblesa i la seva por a liderar els atacs contra el sistema.

El "Tancament de caixes"

El gremi de botiguers de Barcelona va decidir mantenir la campanya i no efectuar el pagament d'impostos de juliol, quan ja havia fracassat la primera protesta d'àmbit espanyol. Sense aquest suport, els botiguers de la ciutat no tenien prou força per enfrontar-se pel seu compte al govern, però es van enganyar per l'ambient de depressió nacional que existia i pel suport que els donava la premsa catalana. Van creure que el govern cediria davant de les seves demandes.

Però a finals de l'estiu, les autoritats van començar a enviar cartes d'embargament als rebels fiscals de Barcelona. El Dr. Robert, alcalde catalanista, va dimitir, però abans de marxar, i en compliment de la llei, va signar les primeres ordres judicials contra alguns botiguers. Llavors, els negocis van tancar i, un altre cop, va esclatar la violència al carrer. A finals d'octubre, en veure que no es podia sofocar el moviment amb mesures cautelars, es va proclamar l'estat de guerra i alguns botiguers van ser detinguts i encarcerats.

Malgrat la simpatia popular, els vaguistes no van aconseguir cap reforç de pes en la seva protesta perquè el moviment regeneracionista només els donava suport moral, i les organitzacions patronals catalanes van preferir negociar amb el govern pel seu compte. La mateixa Cambra de Comerç de Barcelona havia criticat el tancament. Els mateixos catalanistes no es van implicar a fons en el suport a la vaga perquè els botiguers no havien inclòs les seves reivindicacions a la protesta.

Fracassat el moviment a Catalunya, que aportava el 25% dels ingressos fiscals espanyols, l'intent de relançar la campanya en un àmbit territorial superior estava ara condemnat també al fracàs. Quan es va reunir la Liga Nacional de Productores, els delegats catalans de Foment del Treball Nacional havien rebut instruccions d'afirmar el seu regionalisme i no comprometre's en cap acció d'àmbit espanyol, eludint qualsevol votació sobre posteriors accions contra els impostos.

Per saber-ne més:

Web: [Crisi moral i regeneracionisme](#) (recomanat)

7. Crisis i problemes del sistema de la Restauració

Aspectes generals del període

L'Espanya del 1900 era una monarquia parlamentària, on el cap de l'estat era un rei de la família Borbon i el govern s'escollia mitjançant un sistema presumptament democràtic, que rep el nom de sistema de la Restauració. En aquest sistema hi havia dos grans partits, el conservador i el liberal, que s'anaven tornant en el poder. Pel tal d'aconseguir això, el frau electoral era una pràctica habitual, que es coneixia com a *tupinada*. Al marge d'aquests dos grans partits, però, hi havia diversos grups polítics que quedaven al marge del sistema però que mobilitzaven sectors importants de la població.

En 1898 Espanya va perdre en guerra contra els Estats Units les darreres colònies importants d'ultramar (Cuba, Puerto Rico i Filipines), fet que va enfonsar l'estat en una greu crisi política, ja que mentre altres països europeus cada vegada tenien més territoris colonials, Espanya es quedava pràcticament sense colònies. Això va fer constatar a molta gent que Espanya era un país endarrerit respecte a la resta de potències europees.

Economia i societat

A nivell social, l'Espanya de 1900 era un país on el sector agrícola encara hi tenia molt pes, i on hi havia molt poques zones industrialitzades. Només a Catalunya i al País Basc hi havia un sector industrial molt potent. Les condicions de vida de les classes Populars eren molt miserables, tant entre els treballadors catalans com entre els jornalers del sud d'Espanya (pagesos que treballaven de forma temporal les terres que eren propietat de grans terratinents). L'escolarització era molt minoritària (el 63% de la població espanyola era analfabeta) i en la seva major part estava en mans de l'Església. La protecció que l'estat donava als més desfavorits era pràcticament inexistent.



La càrrega, de Ramon Casas

7.1. La divisió dels partits dinàstics

El fracàs dels intents regeneracionistes no va comportar un simple retorn al passat, al funcionament polític del torn de partits tal com havia estat al segle XIX. Ben al contrari, els governs es tornaran ara molt més febles i breus.

El "torn de partits" exigia l'existència de dues formacions polítiques sòlides i cohesionades, darrera d'uns líders que establien pactes formals i respectats per tots els seus seguidors.

Però aquest panorama havia canviat molt als inicis del segle XX. L'assassinat de Cánovas i la mort d'en Sagasta havia fet esclatar els dos partits en un conjunt de petits grups, cadascun d'ells encapçalats per el líder d'un sector, i no de tot el partit.

Això és un procés normal en la vida de les formacions polítiques, quan desapareix o es retira un gran líder, si no hi ha un candidat de consens, apareixen uns quants possibles successors. Es sol resoldre ràpidament mitjançant les eleccions o els procediments de competència interna, que eliminen els candidats més febles i deixen els que tenen més capacitat d'exercir el poder. Els partits segueixen als líders més populars que els permeten arribar al govern.

Però en una situació on les eleccions estaven falsejades pel caciquisme i la tupinada, resulta impossible saber quin era el polític més popular o el que tenia més capacitat d'imposar-se als altres partits. D'aquesta manera, dins dels partits conservador i liberal es van poder mantenir els diferents sectors i tot un grup de líders menors. Quan l'un o l'altre eren cridats pel rei a formar govern, tot es convertia en una transacció interna que impedia donar solució ràpida als problemes i afeblia contínuament al govern. Es va convertir en un fet habitual que els governs fossin derrotats a les Corts perquè diputats del mateix partit que governava votaven en contra.

7.2. La guerra del Marroc

La intervenció al Marroc va ser la única actuació exterior i militar del regnat d'Alfons XIII.

Es va iniciar amb els acords hispano-francesos establerts entre 1902 i 1912 per repartir-se el territori del Marroc. En realitat, la principal potència interessada era la Gran Bretanya, que no volia tenir als francesos a la costa de l'estret de Gibraltar. Aquest pas era vital per al control de la navegació cap al Canal de Suez i l'Índia, que llavors era el centre de l'imperi britànic. Per això li va correspondre a Espanya el petit territori del Rif, molt muntanyós, pobre i poblat de tribus berebers gens acostumades a obeir a poders estatals superiors.

Des del 1905 va establir-se l'ocupació militar, inici d'una llarga i costosa guerra que només terminarà vint anys més tard.

La raó d'aquest interès per un territori que, a priori, tenia pocs atractius s'ha de situar en el desig de l'exèrcit de recuperar alguna cosa del prestigi perdut en 1898, i pel descobriment de rics jaciments de minerals que van interessar a alguns grups d'inversors espanyols.



Campament militar improvisat a l'interior de la ciutat de Melilla. Font: Wikipèdia

La resistència dels berebers a reconèixer la sobirania espanyola va convertir la guerra d'ocupació en interminable. Constituïa un veritable problema per als governs conservadors i liberals i va acabar sent un problema polític intern de primer ordre. A més, al Marroc es va formar un exèrcit colonial, escassament vinculat a la vida espanyola i educat en valors suposadament patriòtics basats en el militarisme i el tradicionalisme. Mols oficials de l'exèrcit del Marroc van ser protagonistes del cop d'estat del 18 de juliol de 1936 i van lluitar al bàndol franquista durant la guerra civil.

FONTS:

FONT 1. La guerra del Marroc i l'actitud dels militars

"Los interés militares en la cuestión marroquí revivieron con la adjudicación a España de este papel internacional en Marruecos. Anteriormente la prensa militar había visto Marruecos sobre todo en función de la seguridad de España [...] El nuevo papel de España en Marruecos renovó entre los militares las aspiraciones imperialistas que estaban en suspenso desde el Desastre [...] la campaña de Marruecos contra las tribus rebeldes del Rif, cerca de Melilla, despertó otra vez el entusiasmo de los oficiales por la guerra y la expansión militar. [...]"

Para cualquier oficial formado en las tradiciones castrenses el norte de África estaba imbuido de resonancias míticas [...] Era norma entre muchos españoles, y no menos entre los oficiales del ejército, ver en Marruecos la prolongación natural de la península; España poseía las ciudades de Ceuta y Melilla, y el control del litoral norteafricano se consideraba un elemento esencial para la defensa del país. Además seguía siendo fuerte la influencia de España, mediante el comercio y la emigración, en muchas partes del norte de África.

Para algunos militares, además, Marruecos tenía un atractivo exótico, alimentado por el colonialismo romántico que caracterizó el final de siglo europeo; la literatura popular también contenía emocionantes narraciones sobre la guerra de Marruecos y pintorescas descripciones de las costumbres moras.

No obstante, la fuerza con que se oponían a tales deseos los reclutas y sus familias, como habían demostrado los motines de Barcelona y las manifestaciones de otros lugares en julio de 1909, cogió sin duda a los militares por sorpresa. Incapaces de entender el carácter de la protesta popular contra la campaña de Marruecos, cayeron en las teorías conspiratorias, acusando a los anarquistas, a los catalanistas y a los [republicanos] radicales, a quienes consideraban el enemigo interno, peor aún que el enemigo marroquí, por enardecer al populacho al servicio de sus perversos propósitos particulares.

[...] Según el general Kindelán [...] la extendida oposición a la guerra <<obligó a los militares a concentrarse, a aislarse, a vivir vida (...) de compartimento estanco, de particularismo llevado al extremo, despreciando a los civiles, que suponían infectados de antipatritismo, inmoralidad, materialismo y despegue hacia las esencias genuinas nacionales. Este desprecio genérico se acentuaba y concentraba de un modo especial hacia el periodismo y hacia los políticos>>”

Sebastian Balfour. *El fin del imperio español (1898-1923)*.

Vídeo: El laberinto de Marruecos 55 mn



7.3. La Revolució des de dalt, de Maura

Fracassat l'intent regeneracionista de canviar la política espanyola van actuar noves figures dels partits dinàstics disposats a assajar polítiques reformistes per enfortir i renovar l'estat dins del marc constitucional de 1876.

El primer va ser Antonio Maura, antic polític liberal que havia canviat de partit quan va veure rebutjat pel seu mateix grup un projecte d'autonomia per a Cuba que potser hauria evitat l'esclat de l'última guerra.

Ara com a cap del partit conservador Maura va presidir un "govern llarg", perquè va durar tres anys, durant el qual va provar de descentralitzar l'administració i posar fre al caciquisme. El seu pla era aconseguir més competències i més transparència en la gestió dels municipis, per afavorir la participació i fer aparèixer una nova classe política, conservadora i responsable, més representativa de les classes mitjanes, que donés nova vida al règim de la Restauració. D'això es va dir la "revolució des de dalt", perquè es tractava d'aconseguir un canvi en el funcionament però impulsat i controlat des del govern. El problema és que Maura va lligar la seva revolució a una política intransigent d'ordre públic. La duresa amb que va reprimir els aldarulls de Barcelona durant la Setmana Tràgica va provocar la caiguda del govern.



Acudit periodístic sobre la "Revolució des de dalt" de Maura. Font: Wikipèdia.

FONT:

"[La democracia está] *unánimemente proclamada, dijéranlo o no las leyes, en la conciencia de todos como la única forma posible para le gobierno de España...* ¿Es que el pueblo español tiene alguna lacra, algún estigma por los cuales aquí no sea verdad lo que es verdad en todas partes? [La obra necesaria desde el poder] *tenía ese claro sentido: que la democracia, que está en las leyes, pase a la realidad... Ya no hay más que un camino, que es la revolución audaz, la revolución temeraria desde el Gobierno...; las reformas hechas por el Gobierno radicalmente, rápidamente, brutalmente...*" Antonio Maura. Citat per Carlos Seco Serrano

7.4. La Setmana Tràgica

Després de la pèrdua de les darreres colònies el 1898, Espanya es va fixar com a objectiu colonial l'ocupació del nord del Marroc.

Però l'ocupació va ser molt difícil, ja que les tribus i beduïns del Magreb s'hi van oposar i es van organitzar en resistència. Això va provocar que el Govern espanyol hagués demobilitzar més tropes per enviar al Marroc, i aleshores es van cridar a files els reservistes, que eren els homes que ja havien fet el servei militar obligatori, el juliol de 1909. Curiosament, els primers reservistes mobilitzats van ser els catalans, la majoria dels quals eren obrers casats i amb fills. Amés, l'opinió pública deia que la guerra només era per defensar els interessos d'uns quants burgesos i sectors de l'Església, que es deia que tenia interessos al nord d'Àfrica.

L'embarcament de tropes al port de Barcelona va provocar una gran tensió i els ànims s'anaven crispant. Les dones que acompanyaven els soldats abans de l'embarcament es van enfrontar a les autoritats i les dames de la caritat que els acomiadaven amb discursos patriòtics i medalles religioses.

Escenes de la pel·lícula "La ciutat cremada"

El dia 24 de juliol es va constituir un comitè de vaga format per anarquistes, lerrouxistes i socialistes, que van decidir convocar una vaga general pel 26 de juliol. Els primers enfrontaments amb les tropes es van produir quan els manifestants aturaren els tramvies. El Govern va reaccionar, va declarar l'estat de guerra i es va trobar que algunes unitats, i fins i tot alguns soldats no volien disparar contra la gent. El dia 27, la vaga s'havia convertit en una revolta social obrera: es van aixecar moltes barricades pels carrers de Barcelona i diversos grups d'incontrolats van començar a cremar edificis religiosos (convents, col·legis, esglésies...). Fins i tot, es van profanar tombes de capellans i monges. Aquesta va ser la característica més evident de la revolta, l'anticlericalisme, ja que no va ser una revolta contra la burgesia, sinó contra institucions que condicionaven la vida del poble: l'exèrcit i l'església.



Vista parcial de Barcelona, desde la montaña de Montjuich, el miércoles de la semana trágica

Vista de Barcelona durant els aldarulls de la Setmana Tràgica. Font: AMHB

Els dies 29 i 30 de juliol ja es veia que la revolta fracassaria, ja que no tenia cap direcció que l'organitzés i, a més, cap partit polític d'esquerres els va voler donar suport. Molts, que havien animat als treballadors a enfonsar el sistema polític [els radicals de Lerroux, els republicans d'esquerres, sectors del catalanisme], ara no es volien comprometre amb una revolució popular

El dia 2 d'agost, la revolta havia estat sufocada violentament per l'exèrcit i es va iniciar una forta repressió contra el moviment. Hi va haver més de cent morts durant els aldarulls.

El Govern va cercar els instigadors de la revolta i va agafar com a «cap de turc» el pensador anarquista Francesc Ferrer i Guàrdia. Aquest havia estat un republicà extremista, antic col·laborador de Lerroux, que l'any 1901 havia fundat l'Escola Moderna», amb un sistema pedagògic revolucionari i laic. Sense que es presentés cap prova inculpatòria sobre la seva participació en la revolta se'l va jutjar juntament amb altres persones en un judici militar sense garanties i se'ls va condemnar a mort. A més dels afusellaments, el Govern va clausurar les escoles no religioses i moltes societats obreres.



Retrat de Francesc Ferrer i Guàrdia

Totes aquestes actuacions repressives van provocar un cert malestar en l'opinió pública espanyola i europea, i van tenir com a conseqüència la caiguda del govern presidit per Maura.

FONT:

[La Ciutat del Perdó](#), de Joan Maragall, on es demanava la suspensió de la pena de mort per Ferrer i Guàrdia.

Per saber-ne més

Arxiu [La Setmana Tràgica](#)

TVE. Àudio. [La semana trágica](#).

TV3. Àudio: [La Setmana Tràgica](#).

7.5. Les reformes liberals de Canalejas



Retrat de José Canalejas

Després del fracàs de les reformes de Maura, del partit conservador, el rei va cridar a governar al capdavanter d'un altre projecte reformista, José Canalejas.

Canalejas era un polític molt respectat per la seva capacitat de comunicació i per la seva franquesa. Havia arribat al partit liberal des de l'esquerra política, i conservava la voluntat de canviar el sistema de la Restauració obrint les lleis a la incorporació dels republicans i altres forces a l'esquerra de la monarquia, la qual volia democratitzar.

Per això volia:

- la **separació entre l'Església i l'Estat**, un dels trets més conservadors de la Constitució de 1876. D'aquesta manera aconseguia que els republicans veiessin recollides algunes de les seves reivindicacions, al temps que els treia aquesta bandera, que tenia molta tirada popular. D'entrada, **va prohibir la creació de nous ordres religiosos catòlics**, dels quals hi havia un gran nombre. Es el que la dreta va anomenar la "**Ley del Candado**". També es va concedir **llibertat pública de culte a les altres religions**.
- també insistia en que **l'Estat havia d'intervenir en els conflictes socials** entre empresaris i treballadors, en línia amb altres polítics liberals radicals d'Anglaterra o Itàlia. D'aquesta manera es volia aconseguir un sindicalisme negociador, no revolucionari, i unes vagues controlades.
- per resoldre els problemes del camp **era partidari d'una reforma agrària** que augmentés el nombre de petits propietaris, també controlada pel govern.
- va introduir el **servei militar universal**, sense possibilitat de redempció en diners (malgrat que els més rics encara podien fer un servei militar més curt). Una reivindicació que, com sabem, era molt important per a les classes populars.
- **abolició de l'odiat impost de consums**, que gravava sobre tot als treballadors.

El rei va acceptar intentar aquestes reformes **per posar fi a l'aliança dels republicans amb els socialistes**, molt més perillosa per la monarquia. Tenia present que poc després de la Setmana Tràgica, el republicans de Portugal, amb el suport dels treballadors industrials havien aconseguit fer fora a la monarquia del país veí mitjançant una autèntica revolució.

Però el projecte de Canalejas no va poder sortir endavant perquè:

- **el partit liberal encara estava molt dividit** en grups i faccions
- **la guerra del Marroc** s'emportava els recursos que haurien fet falta per a les reformes i impedia la reestructuració de l'exèrcit, per a fer-lo més professional i menys conservador.
- **la creixent agitació de treballadors i pagesos pobres** que donava peu a nombroses vagues i protestes. Va haver de recórrer al mateix exèrcit per reprimir-la, fent-se sospitosos de repressor entre els opositors d'esquerra

Finalment, **Canalejas va ser assassinat per un pistoler anarquista** en 1911, deixant incompletes les seves reformes.

FONT 1:

Proposta de treball amb la font: Relaciona la imatge amb la política que va aplicar Canalejas des del govern. Per quina de les seves accions podia ser l'objectiu d'aquest atemptat anarquista?



Font: Heraldo de Madrid.

7.6. Els regionalismes



Font: Institut Cartogràfic de Catalunya

Durant el regnat d'Alfons XIII es van anar afirmant els partits nacionalistes, anomenats en aquella època "regionalistes", que defensaven diferents formes d'autonomia territorial, alà on el "fet diferencial" era més acusat. Aquestes manifestacions polítiques es van donar sobre tot a Catalunya, el País Basc i Galícia, però va ser el nacionalisme català, sens dubte, un dels problemes no resolts del seu regnat.

Durant el primer terç del segle XX el catalanisme deixa de ser una aspiració de certs grups burgesos i intel·lectuals a ser una realitat política que acaba incidint en la vida espanyola.

Els moments i actuacions més destacades del regionalisme polític a Catalunya, que explicarem en el proper tema d'aquest curs, van ser:

- La creació de la Lliga Regionalista de Catalunya, partit monàrquic, conservador, representant de les classes mitjana i alta del Principat.
- La aparició de la Solidaritat Catalana, que no va ser un partit sinó una coalició de totes les forces polítiques de Catalunya, que abastava des dels carlistes fins els republicans, però on la Lliga Regionalista feia el paper de "pal de paller". Va obtenir un gran èxit a les eleccions de 1907
- La creació de la Mancomunitat de Catalunya, el gran èxit de la Lliga, que li va permetre desenvolupar un eficaç programa de creació d'infraestructures i serveis culturals i educatius per donar impuls al creixement industrial i agrari.
- Des del 1917 el nacionalisme s'anirà diversificant i apareixen grups que reivindiquen la tradició progressista i republicana d'altres sectors del catalanisme.

Ni el nacionalisme basc ni el gallec tindran gran incidència durant el regnat d'Alfons XIII, però l'adquiriran durant la II República.

7.7. La crisi de 1917

Espanya va ser un estat neutral durant la Primera Guerra Mundial, però aquesta no va deixar de tenir greus conseqüències sobre la població.

Durant uns quants anys, la balança de pagaments va ser molt favorable, perquè els estats combatents (Gran Bretanya, França o Itàlia) demanaven tot tipus de matèries primeres, productes i també transports marítims. La producció industrial i agrícola es van incrementar i molts empresaris, comerciants i especuladors van poder fer grans fortunes.

Però tota aquesta entrada de diners, i l'escassetat de productes que provocava l'exportació varen provocar una forta pujada de preus, un procés inflacionari que no anava acompanyat per un increment de salaris. Això va originar un descens del nivell de vida per a gran part de la població que ja abans patia moltes necessitats.

A la crisi social es van afegir dues altres: una crisi política i una altra militar.

a) La crisi militar

A la guerra del Marroc, per animar als oficials a combatre, s'oferien contínuament recompenses i ascensos "per mèrits de guerra". Això perjudicava als caps i oficials que restaven a la Península. Aquests acusaven als governs d'afavorir als seus amics i en 1917 varen formar "Juntas Militars de Defensa" que creaven un poder militar independent del Parlament i l'Executiu, reforçant el militarisme que havia tornat a la guerra de Cuba.

b) La crisi política

La Lliga havia obtingut un clar èxit electoral en 1916 i l'any següent volia plantejar una moció de censura al govern conservador d'Eduardo Dato. El govern va tancar les Corts per impedir que republicans i lliberals votessin a favor amb els diputats de la Lliga. Això trencava l'ordre constitucional i impedia al parlament complir la seva funció.

Davant aquest atemptat a la democràcia, la Lliga va oferir Barcelona com a seu per a una Assemblea de Parlamentaris espanyols que havien de demanar un nou procés constituent per posar fi al règim de 1876.

c) La crisi social

Com a resultat de la gran conflictivitat laboral d'aquells anys, la UGT i la CNT varen signar un acord a Saragossa per a convocar una vaga general, exigint a govern que aturés la pujada de preus.



Portada del diari ABC que recull el fracàs de la vaga general de 1917

Malgrat la situació quasi revolucionària, Dato va saber trobar el desllorigador de la crisi. Va cedir davant les exigències dels militars i després va fer-los servir per esclafar la vaga general, que també va fracassar per les divisions dels seus promotors. Sense suport al carrer i amb els militars de part del govern, l'Assemblea de Parlamentaris no va poder fer altra cosa que criticar inútilment als conservadors.

Per saber-ne més:

4. Web: [La crisi de 1917](#)



7.8. El desastre de Annual

El creixent poder dels militars, aconseguit progressivament entre 1898 i 1917 es va manifestar en la darrera gran crisi de del sistema de la Restauració, l'anomenat "Desastre d'Annual" de 1921.

El poder espanyol al nord del Marroc seguia essent precari. S'havia aconseguit dominar els extrems oriental i occidental, però la zona central seguia en mans dels berebers insubmisos. Les ciutats de Ceuta i Melilla restaven incomunicades per terra.



Mapa de la retirada en desordre de l'exèrcit espanyol cap a Melilla després de la batalla d'Annual

Font: Wikipèdia

En 1921, l'agressiu cap de la guarnició de Melilla, el general Fernández Silvestre, va emprendre una ofensiva general per arribar al cor del territori rebel, la badia d'Al-Hoceima. Aquest avenç sobtat va estendre molt les línies espanyoles. La ocupació del territori es va fer malament, situant guarnicions massa aïllades a la part superior de les muntanyes per dominar el territori, però lluny dels punts d'abastiment d'aigua.

Un antic col·laborador de l'exèrcit espanyol, l'intel·ligent i astut cap dels Beni Urriaguel, Abd-el-Krim, va reunir al voltant seu un bon nombre dels grups tribals resistents i va desfermar un atac sorpresa sobre les línies massa avançades de l'exèrcit espanyol. El front de guerra va col·lapsar i la majoria dels oficials i caps militars van fugir, abandonant les seves tropes. El general Fernández Silvestre va morir amb la seva plana major. L'actitud heroica d'algunes unitats i guarnicions no va poder fer res davant la desbandada general de les tropes. Durant molts dies, els rifenys van encaçar els fugitius i es van fer amb un gran botí de guerra.

Un exèrcit europeu, molt a prop del seu territori i enfrontat a grups de pagesos molt pobres va patir més de 12.000 baixes, en una operació "mal conduïda i pitjor preparada". A més, era públic l'afecte que el rei sentia pel general Fernández Silvestre, i es deia que el mateix monarca l'havia animat a portar endavant la seva ofensiva. Allò semblava un altre fracàs de tot el sistema de la Restauració.



L'exèrcit recupera restes de la batalla a la posició de Monte Arruit, on va ser exterminada tota la guarnició

Font: RTVE

A la premsa i al carrer van aparèixer els mateixos sentiments que durant l'altre Desastre, el de 1898. Només se sentia una paraula: "Responsabilitats". Algú, l'exèrcit, el govern, el rei o els partits polítics, havia de respondre pel què havia passat. També es va saber que el govern no estava disposat a pagar l'elevada suma de diners que Abd-el-Krim reclamava per alliberar els presoners.

El ministre de la Guerra va encarregar un informe complet del què havia passat a un prestigiós militar, el general Picasso. Aquest no es va dedicar a encobrir els seus companys. Ben al contrari, va centrar les seves acusacions en el deplorable estat de les tropes destinades a l'Àfrica i la errònia conducció de la campanya. Pràcticament, cap comandament de l'exèrcit d'Àfrica sortia indemne a l'informe Picasso. La por a la difusió de l'informe davant les Corts va precipitar segurament el cop d'estat del Capità General de Catalunya, el general Primo de Rivera.

Per saber-ne més:

Video i debat: El desastre de Annual 20 mn



8. La dictadura de Primo de Rivera

La desfeta militar d'Annual en 1921 va tornar a enfonsar el clima polític en el mateix estat de depressió que en 1898. Tant a la premsa com al carrer tothom demanava responsabilitats. Aquest cop la situació era més dramàtica que vint anys enrere perquè els partits i sindicats de l'oposició estaven millor organitzats i a les Corts ja hi havia un grup significatiu de diputats republicans i socialistes que no farien res per fer callar les acusacions contra els partits dinàstics (conservadors i liberals), contra els comandaments militars o contra el mateix rei.

Passat l'estiu, el Parlament havia d'obrir al setembre i ja havia arribat l'informe del general Picasso que posava de relleu la responsabilitat de l'exèrcit en molts dels factors que havien provocat la mort de tants soldats al nord d'Àfrica. Pocs dies abans, el Capità General de Catalunya, al·legant la situació d'inseguretat i violència dels darrers anys, i la crisi econòmica que s'allargava des del final de la guerra, va fer un cop d'estat. Comptava amb el suport de l'oligarquia conservadora i dels seus companys de les altres regions militars. A Barcelona, fins i tot els líders de la Lliga Regionalista el van acompanyar a agafar el tren que l'havia de portar a Madrid. El rei va acceptar el "fet de força" i va acceptar suspendre la Constitució. Del sistema de Cánovas ja no restava res més que la Monarquia, i el rei havia incomplert la seva principal obligació: protegir als representants dels ciutadans i el règim de llibertats. L'exèrcit tornava a ser el protagonista de la vida pública.

Amb el cop d'estat de Primo de Rivera, la monarquia parlamentària deixava pas a una dictadura autoritària, però es mantenia al rei com a cap de l'estat. El període de govern de Primo de Rivera no va ser massa llarg, i es pot dividir en dues etapes:

1. El Directori militar, de caràcter provisional. Durant aquesta etapa es va produir:

- El desmantellament de les institucions parlamentàries
- La creació de la Unió Patriòtica, amb vocació de partit únic, que havia de ser el fonament civil del règim.
- La reforma de l'administració central, provincial i municipal
- El restabliment de la jerarquia social i de l'ordre públic
- La fi de la guerra del Marroc.
- La supressió de la Mancomunitat de Catalunya i la repressió del catalanisme

2. La Dictadura civil. El règim, amb el prestigi aconseguit entre bona part de l'opinió pública va pretendre fer-se permanent i crear institucions per legitimar-se.

- Es va crear una Assemblée Nacional Consultiva, succedani de les Corts.
- La coincidència de la Dictadura amb la gran expansió econòmica internacional dels anys 20 va permetre a Primo de Rivera fer una política d'inversions i creixement
- Es van fer obres per portar endavant un pla d'infraestructures: carreteres, electricitat, telèfon...
- Es van crear tot un seguit de monopolis (CAMPSA, Telefònica) que van beneficiar als amics i partidaris de la Dictadura.

Quan les circumstàncies internacionals van canviar i el crack del 29 va precipitar la crisi econòmica es va posar de manifest:

- L'oposició sistemàtica dels intel·lectuals a una dictadura de baix nivell polític
- Els conflictes universitaris
- Els problemes econòmics acumulats: crisi de la pesseta, massa sobrevaluada, augment del deute públic i atura
- La reorganització en la clandestinitat del moviment obrer
- La manca de suport dins l'exèrcit a la pretensió de Primo de Rivera de convertir-se en cap del govern per temps indefinit.
- Les queixes de la burgesia i dels grans financers per l'errònia política econòmica.

Degut a tots aquests problemes, Primo de Rivera va haver de renunciar i, amb la seva caiguda, deixava la Monarquia en un carreró sense sortida. Espanya havia canviat i ja no era possible retornar al sistema bipartidista de 1876. I les noves forces polítiques, majoritàriament democràtiques, ja no donaven suport a un rei que havia defensat la Dictadura.



El rei Alfons XIII i el dictador Primo de Rivera. Font: Wikipèdia.

FONTS:

"Fue el régimen inaugurado el 13 de septiembre de 1923 el que sustituyó la monarquía liberal, tradicional en la Restauración, por un sistema autoritario peculiar, que nunca fue fascista y siempre mantuvo un tono regeneracionista. Pero, sobre todo, el régimen de Primo de Rivera tuvo como consecuencia que una parte muy considerable de la clase política de los partidos del turno mostrara un desvío con respecto a la persona del monarca.

Hasta entonces los políticos solían mostrar sus reticencias con respecto a la persona del rey, pero no por ello amenazaban con pasarse a las filas de la República [...] En cambio, la dictadura de Primo de Rivera creó un abismo entre la clase política de los partidos del turno y el rey; por supuesto, la mayoría de aquélla no optó por el republicanismo, pero proliferaron las actitudes de crítica profunda al monarca, colocándose en una especie de actitud intermedia entre el monarquismo y el republicanismo, que dejaron luego indefenso al sistema político en 1931."

Genoveva García y Queipo de Llano. La Dictadura. Cuadernos de Historia 16, nº 73.

Per saber-ne més:

Àudio: [La dictadura de Primo de Rivera](#). 53 mn